

III

ЕГИПАТСКА УМЕТНОСТ

Култура старог Египта данас се сматра најдужом људском цивилизацијом, имајући у виду да је трајала у континуитету приближно 3000 година (од IV миленијума п.н.е. до римског освајања Египта 30. г.п.н.е). Према друштвеном уређењу то је била робовласничка држава са фараоном на челу, која је у време највећег простирања обухватала простор од Нубије до јужне Сирије. Међутим, њено средиште је увек било у долини Нила јер је земљорадња од које је живело становништво примарно зависила од годишњих поплава ове реке. Оне су давале потребну количину влаге за узгајање биљних култура омогућавајући стварање великих вишкова у производњи, о чему сведочи и запис грчког историчара Херодота који је у свом делу *Историја* дао детаљан приказ Египта назвавши га "даром Нила."

Културу Египта познајемо захваљујући очуваним писаним изворима и материјалним остацима. Писани извори су првенствено натписи на гробницама које су пронађене широм Египта, као и папируси са различитим текстовима. Док натписи на гробницама дају слику о догађајима од државног значаја и живота владара, папируси често откривају прилике из свакодневног живота, као и привредне односе у старом Египту. Међу материјалним остацима староегипатске цивилизације најбројније су монументалне гробнице фараона, свештеника и чиновника различитог ранга а затим погребни храмови и палате. Ово је последица великог значаја који је у старом Египту имала религија а посебно култ мртвих тј. веровање у загробни живот.

Египатски језик био је близак берберским и семитским језицима и поред сумерског језика има најдужу историју јер је записиван од 3200 г.п.н.е до средњег века. Званично писмо у Египту су били хијероглифи – сликовни знаци који представљају целе речи повезане посебним симболима тј. ради се о комбинацији логограмских и алфabetских елемената. Њима су приписиване магичне моћи па су зато најчешће коришћени у гробницама, храмовима и религијским списима.

Хронологија старог Египта дуго је била предмет спорења међу научницима, углавном због тога што су Египћани рачунали године у односу на ступање владара на престо. Развојне фазе уметности се подударају са политичком историјом Египћана која започиње уједињењем Горњег и Доњег Египта под фараоном Нармером (Менес) односно оснивањем Старог Царства.

ЕГИПАТСКА ХРОНОЛОГИЈА

ЕГИПАТСКА ХРОНОЛОГИЈА				
<p>Прединастичко (архајско) доба: прелаз из праисторије у династички период, око 4000 – 3100 г.п.н.е.</p>	<p>Ранодинастичко доба: период уједињења Египта под Нармером, владавина I и II династије, око 3100-2755 г.п.н.е</p>	<p>Старо Царство: доминација III и IV династије, око 2755-2185 г.п.н.е</p>	<p>Средње Царство: доминација XI – XIV династије, око 2133-1786 г.п.н.е</p>	<p>Ново Царство: доминација XVIII-XX династије, око 1580-1085 г.п.н.е</p>

Уметност старог Египта биле је подређена држави, религији и фараону који је сматран богом на земљи односно сином врховног бога Ра. Стога је уметност била култног карактера и везана за храмове и гробнице чија унутрашњост није намењена просторима човековог обитавања пре смрти, тј. пре загробног живота. Веровање у култ мртвих је повезивало Египћане са неолитском прошлошћу али мрачни страх од духова мртвих овде није постојао већ је избрисана граница између живота и смрти. Сваки Египћанин је сматрао да се мора побринути за свој срећан живот након смрти па је у ту сврху опремао своју гробницу као неку врсту реплике свакодневне околине, да би његов дух (*Ka* - основна животна енергија и бесмртна снага човека) могао да живи што боље у њој. Такође за свој *Ka* је гледао да обезбеди сопствено мумифицирано тело (мумију) или ако је оно уништено статуу, у којем ће боравити након смрти. Високи друштвени слојеви, првенствено свештеници и фараони, градили су за себе монументалне гробнице од камена (пирамиде) чија је градња понекад изискивала ангажман више генерација и целокупног друштва. Оне су биле намењене њиховом вечном животу и управо стога су нам данас очувале, нека од најлепших, али и најлуксузнијих уметничких дела Старог Египта. Египатско друштво је било конзервативно и одано традиционализму без склоности ка променама, тако да је стилски конвенционализам представа успостављен у периоду Старог царства, практично без промена трајао скоро 3000 година.

АРХИТЕКТУРА

Архитектура представља један од најважнијих видова египатске уметности и веома је тесно повезана са религиозним веровањима старих Египћана. Материјали који су испрва коришћени били су трска, дрво и нилско блато. Оно се мешало са водом, песком, сламом и другим биљним отпадима, па се од тога правио ћерпич велике тврдоће, који је сушен у калупима. Да би се зидови додатно ојачали на њих су додаване нише и пиластри. Камен се почео употребљавати од I династије и то најпре кречњак, а касније у периоду Новог царства користе се пешчар и тврђи камен (гранит, кварцит, диорит), посебно за прагове и надвратнике, затим оплату зидова и блокирање пролаза у пирамидама, као и израду саркофага. Прва грађевина која је изграђена од камена била је Зосерова пирамида, где су од ћерпича и других трошних материјала изведене само нише и пиластри. Употреба великих камених блокова усталила се почев од IV династије.

**Гробница (пирамида) краља Цозера или Зосера, око 2650
г.п.н.е.**

Карактеристични елементи који се јављају у египатској архитектури су:

- **ПИЛОН:** монументална кула у облику високе зарубљене пирамиде постављена пред улазом у храм. Два пилон са бочне стране улазне капије стварају главно прочеље грађевине. Појава пилон се везује за Средње царство али је постао типична форма тек у Новом царству. Често су декорисани рељефима који исказују тријумф и славу фараона.
- **ОБЕЛИСК:** монолит с четири странице сужен према врху у облику мале пирамиде обично прекривене смесом злата и сребра. У складу са симболиком обелиска, који асоцира на окамењени зрак Сунца, као везу бога Ра и фараона тј. земаљског и оностраног света, обично се по један постављао испред пилон храма или пирамиде. Тежина једног великог обелиска износила је између 200 и 500 тона (римски цареви су пренели у Рим 13 обелиска као трофеје победе над Египтом).
- **СТУБ :** дрвени, камени или зидани вертикални подупирач најчешће ваљкастог облика који преноси терет надграђен на чврсту подлогу
- **БОЈА:** једна од основних одлика египатске архитектуре је полихромија (објекти и архитектонски елементи су били офарбани живим бојама).

Храмови и палате

Палате и храмови су имали ритуални значај истовремено представљајући израз политичког и религијског живота египатске елите. Из једноставних прединастичких светилишта, током периода династија развијају се два основна типа храма: храмови за култ богова и посмртни храмови (фараона).

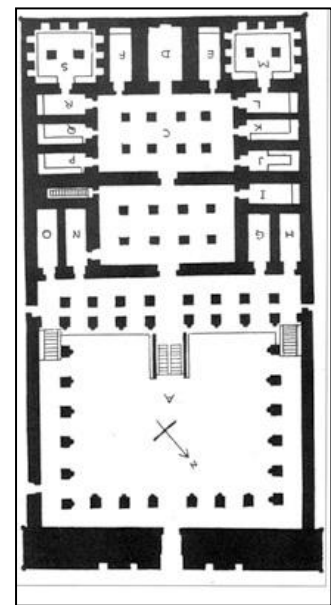
У ранодинастичком периоду храмови богова су мањих димензија, махом грађени од ћерпића па су зато ретко очувани. Почев од Новог царства, фараонски посмртни храмови су по облику и функцији слични храмовима богова, а често су били повезани са палатом, окружени бедемима од черпића и камена са неколико капија. Овакви раскошни комплекси укључивали су још обично и пристаниште, алеју сфинги и свето језеро.

Храмови су били оријентисани управно на Нил, док је оса кретања у храму оријентисана од улаза до светилишта, где се разликује неколико основних делова:

- улаз (капија и пилон)

- двориште (обично са тремом)
- једна или две хипостилне дворане
- предворје
- светилиште

Погребни храм краљице Хатшепсут у Деир-ел-Бахари, око 1485 г.п.н.е

Улаз и основа храма Рамзеса II у Абу, око 1260 г.п.н.е

(посвећен Амону, његовој жени Мут и сину Кхонсуу. Храм је зидан више од једног века, а почео је да га гради Аменхотеп III. Кроз масивну капију улази се у прво двориште, затим кроз дворану са стубовима (хипостил) у друго двориште, па у још једну хипостилну дворану након које је храм. Читав комплекс је заштићен од спољашњег света дебелим зидом и оставља утисак мистичног и застрашујућег)

Гробнице

Представљале су место посмртног култа њихових власника односно пребивалиште покојника које садржи све што је потребно за боравак у загробном свету. Потребе покојника су се могле задовољити на више начина и по правилу истовремено: конкретним прилозима, представама покојника за жртвеним столом, именовањем прилога у жртвеним листама или приказом прилога

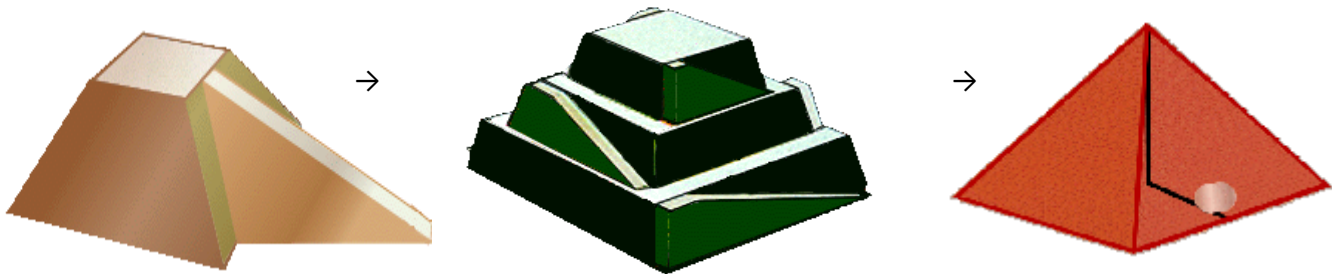
у оквиру сцена декорације гробница, као и трајним прилозима који представљају инвентар гробнице. Гроб и гробница обезбеђивали су заштиту мумифицираног тела или статуе у коме током загробног живота обитава *Ка*. У монументалној архитектури египатских гробница разликујемо два основна типа: *мастабу* и *пирамиду*.

Мастаба је форма гробнице коју користе приватна лица почетком Старог царства. Имају три битна елемента:

- Надземну структуру која подсећа на купу, по чему су добиле назив
- Подземну структуру састављену из више просторија за смештај покојника и прилога
- Култно место које се може налазити у надземном делу или испред мастабе

Мастабе су обично биле укопане у земљу са карактеристичном трапезастом хумком на површини. Подземни део се састојао из мање или више компликованог лавиринта и бар две гробне просторије (једна је права а друга лажна да би заварала пљачкаше гробова). Често је скулптура преминулог била узидана у нишу на зиду са прорезом за очи да би могла да посматра евентуалне уљезе.

У комбинацији архитектуре неколико мастаба наслаганих једна на другу настала је **степенаста пирамида** - гробница краља Зосера или Цозера, изграђена око 2650. п. н. е. коју је градио први познати градитељ у историји, односно архитекта чије је име забележено - Имхотеп. Ова пирамида налазила се усред простране гробљанске четврти, са храмовима и другим зградама које су биле позорница за верске свечаности у славу фараона, током његовог живота и након смрти.

Прелаз од мастабе ка пирамиди

Неких стотинак година након изградње Зосерове степенасте пирамиде почело је **златно доба пирамида**. Тада су у Гизи код Каира између 2570. и 1500. су изграђене најмонументалније пирамиде у историји – **Кеопсова, Кефренова и Микеринова пирамида**. Највећа и најстарија је Кеопсова пирамида која је још у Старом веку проглашена једним од седам светских чуда. Код ње је, за разлику од Зосерове пирамиде, гробна комора била изнад а не испод земље. Све три су биле обложене углачаним каменом са позлаћеним врховима али се та облога сачувала још само на Кефреновој пирамиди. Уз сваку пирамиду на истоку се налази погребни храм, од којег један уздигнут пут намењен процесјама води ка другом храму на нижем нивоу у долини Нила, удаљеном око 500 метара. Поред храма у долини Кефренове пирамиде стоји сфинга исклесана у стени – монументална фигура лавице са људском главом која је највероватније имала црте фараона Кефрена, као чувар фараонове гробнице.

Лево: Пирамиде у Гизи (Кеопсова – око 2570 г.п.н.е, Кефренова – око 2530 г.п.н.е, Микеринова – око 1500 г.п.н.е); Десно: Велика сфинга у Гизи, око 2530 г.п.н.е.

Подухвати овако циновских размера представљали су уједно и врхунац моћи фараона јер након IV династије није било сличних градњи. Током Средњег царства, услед опште декаденције, гробнице се више не праве у тако монументалним димензијама а током Новог царства укупане су у стени и комбиноване са храмовима. Последњи владар који гради пирамиду је Иби из VIII династије, после кога настаје прекид до XII династије када се градња наставља.

Тутанкамонова посмртна маска, из гробнице у Долини краљева, Луксор, око 1360. године п.н.е. → (откривена је 1922. године и једина је фараонска гробница нађена у првобитном стању)

СКУЛПТУРА

Египатска скулптура спада у највећа остварења ове цивилизације, бележећи између осталог и почетак историјског доба односно уједињење Горњег и Доњег Египта на једној плочици украшеној рељефима - тзв. Нармеровој палети. Овде је приказан фараон Нармер као симбол јединства земље и отеловљење бога који влада силама хаоса, док примењена композициона решења остају карактеристика и у каснијим египатским представама: површина је подељена на хоризонталне траке а свака фигура стоји на линији која означава тло, владарев лик је већи од осталих, јавља се пиктографска вредност ликова и представа (нпр. соко као персонификација власти стоји изнад папируса са људском главом који симболише делту Нила), фигуре су приказане строго фронтално или у пуном профилу док је за владара резервисана комбинација (око и рамена фронтално, глава и ноге у профилу). Те правилности чине египатски канон који ће се врло конзервативно примењивати у египатској уметности готово наредних 2500 година.

*Палета краља Нармера, Хиераконполис,
око 3100 г.п.н.е*

Пошто египатским уметницима није био циљ да створе илузију стварности, већ да што јасније пренесу поруку, они су створили низ препознатљивих ликовних решења којим би то постигли. Тако не постоји јединство простора и времена па се исти лик може појавити на више места, док важи и закон

фронталитета тј. ортогоналног представљања, па се углови мењају за 90 или 180 степени а облици виде под правим углом не познајући перспективу. Посредним путем су дочаравали дубину простора користећи принцип суперпонирања (сматрали су да је оно што се представља ниже визуелно ближе тј. напред на ликовном плану, док је оно што је више удаљеније) и изокефалије (хијерархија путем величине). Такав аксијални метод, који омогућава најшири поглед на тело, тежи да пружи што јаснији и једноставнији утисак као израз одређеног односа према посматрачу - обраћа му се директно и захтева поштовање.

Почев од првих фигура у глини, кости и слоновачи из прединастичког периода, египатска скулптура се развила великом брзином. У епохи Зосера (2737-2717 г.п.н.е) радиле су се велике статуе фараона које је требало да овековече сећање на покојне владаре. Они би по правилу оживљавали када би за време обреда свештеник употребљавао магијске формуле и могли би да приме понуде.

Египћани су највише радили у камену иако је експлоатација диорита, гранита и других врста квалитетног камена била отежана и удаљена од обала Нила. Хијератичност, крутост и кубне форме су суштинске карактеристике ове скулптуре. Прво би се клесао један камени блок правоугаоног облика, након чега би се правио цртеж на његовим фронталним и бочним странама, што је за последицу имало да је статуа била предвиђена да буде посматрана са фронталне стране (закон фронталности).

Иако је још од раног династичког периода постојало одлично знање људске анатомије, уметници нису тежили представљању покрета већ идеализованој форми. Према канону различите позе су биле предвиђене за одговарајући друштвени положај портретисане особе. Богови и владари су приказивани само у два положаја: стојећи са једном ногом избаченом напред или седећи са рукама на бутинама или грудима. Њихове фигуре су увек биле фронталне, већих димензија од природне са инкрустрираним очима (убачен неки други материјал).

Седећа статуа фараона Кефрена садржи у себи све карактеристике монументалне египатске скулптуре. Фараон седи на трону који је декорисан грбом уједињених земаља, са рукама на коленима, усправне и укочене главе, погледа загладаног у бесконачност. Соко који представља бога Хоруса налази се иза Кефренове главе, симболишући да је он, фараон, живи Хорус. Ова статуа, клесана у диориту, потпуно осликава јединство и равнотежу композиције дочаравајући снагу божанског величанства.

***Кефрен из Гизе, око 2350 г.п.н.е, диорит,
висина 1,68 м***

***Микерин и његова жена из Гизе, око 2500
г.п.н.е, гранит, 1,42 м***

Током владавине IV династије настало је више статуа приватних лица од којих су најпознатије статуе два писара о чему говори њихова специфична поза – у друштвеној хијерархији они су имали повлашћен положај)

Писар из Сахаре, око 2400 г.п.н.е, кречњак, висина 53 см

У доба XVIII династије дошло је до повећане тежње ка реализму који је требало да изрази ново схватање фараона ближег људима, па су лица наглашавала индивидуалне карактеристике. То је највише дошло до изражаја у време фараона Екнатона (Аменофиса IV) када је египатска религија реформисана у монотеизам – религију са једним богом Атоном. Он је у својој престоници подстицао уметнике да напусте строге каноне зарад слободнијег и реалистичнијег стварања, што се најбоље може уочити на владарској статуи његове жене Нефертити која има портретне одлике.

Краљица Нефертити, око 1365 г.п.н.е, бојени кречњак, вис. 51 см.

Међутим, доласком на власт Рамзеса из XIX династије, уметност се враћа канону у најстрожијој форми – раде се огромне и круте скулптуре без индивидуалних одлика (пример су скулптуре на улазу у Рамзесов храм у Абу Симбелу).

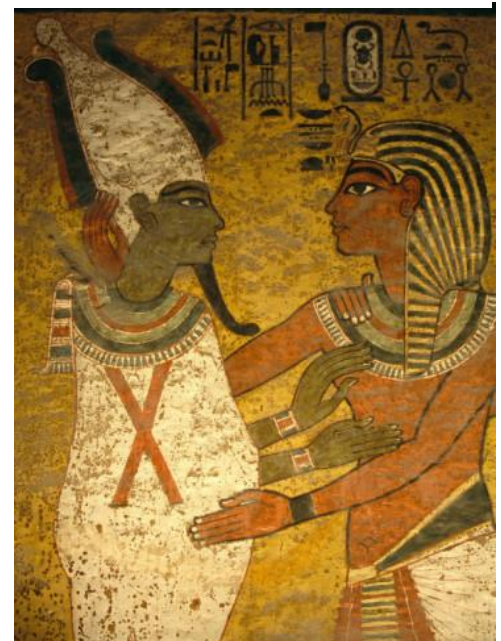

СЛИКАРСТВО

Сликарство је налик скулптури било више концептуалне него реалистично, пратећи општи канон египатске уметности са тежњом ка јасноћи приказа а не илузији: људска фигура се представља путем комбинације анфаса и профила – лице је у профилу са фронталним оком које гледа посматрача а тело је фронтално са ногама у профилу; позадина је светла док је инкарнат мушкараца тамнији од женског, користи се изокефалија и суперпонирање.

Најчешћи мотиви у египатском сликарству су митолошке сцене, затим сцене из живота фараона, ратни прикази и тријумфи, обављање кулtnих обреда, као и жанр сцене (радови у пољу, лов, риболов и сл.).

Сликарство је било тесно повезано са архитектуром и готово је обавезно украшавало зидове гробница. Цртежи у гробницама су били урађени у плитком рељефу након чега се наносила боја која је имала симболична значења. Најлепши примери очувани су у Долини краљева (на обали Нила преко пута престонице Тебе) где су сахрањивани владари Новог царства. Овде су живим бојама осликани призори из живота фараона, њихова апотеоза (преображење у Сунце након смрти), пренос фараонске моћи на наследника, као и мотиви Књиге мртвих.

Тутанкамон пред Озирисом – богом подземља, детаљ зидног сликарства Тутанкамонове гробнице, Долина краљева